

Щербатюк В.М.
Професор кафедри історії держави та права,
Національної академії внутрішніх справ,
доктор історичних наук, професор

**Сучасна вітчизняна історіографія селянського повстанського руху за
Центральної ради та Гетьманату: регіональний аспект**

Зразу ж після проголошення 1991 р. України незалежною державою великий інтерес з боку науковців проявився до історії Української революції 1917 – 1921 рр. Її незаангажоване дослідження сприяло переосмисленню низки аспектів історії України ХХ ст. та обґрунтовувало закономірність відродження України як самостійної незалежної держави, що є надзвичайно важливо в умовах новітньої, так званої гібридної, російсько-української війни, яка розпочалась 2014 р.

Однак дана наукова проблема та її складові висвітлені не рівномірно і не достатньо. Так, радянська ідеологія не могла дозволити показати справжню суть і причини українського селянського повстанського руху 1917 – 1920-х років, бо це неминуче розкрило б злочинні методи більшовиків щодо впровадження своєї влади, зокрема, в українському селі. В умовах незалежної України доступ до таємних в радянський час документів, відсутність ідеологічного тиску з боку влади дозволяє максимально зосередити зусилля на дослідженні селянського повстанського руху 1917–1921 рр. та різних його аспектів. Про це йшлося в працях В. Волковинського, В. Солдатенка, В. Верстюка, С. Литвина, В. Сідака, В. Капелюшного, І. Срібняка, Ю. Котляра, О. Ганжі, Т. Плазової, А. Тимощука, В. Ченцова, Д. Архірейського, В. Савченка, М. Стопчака, Ю. Федоровського, Т. Мармазової, В. Лободаєва, К. Завальнюка, П. Стегнія, В. Ревегука, А. Лисенка, О. Нестерова, В. Чопа, Д. Михайличенка, П. Ісакова, А. Ішина, Р. Подкура, В. Щербатюка, інших дослідників та у більш новітніх роботах

М. Ковальчука, А. Демартино, В. Резнікова, В. Бондаренка, Т. Швидченко, Ю. Митрофаненка, О. Житкова, Я. Мотенка та ін. Однак у більшості робіт селянський повстанський рух означеного часу висвітлювався в контексті досліджуваних у роботах вчених наукових питань. Проте сьогодні селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр. уже став безпосереднім об'єктом наукових досліджень. Про це засвідчують захищені останніми роками дисертації А. Демартино [1], В. Резнікова [2] та ін. Водночас можемо констатувати, що нині, ця наукова проблема все ж залишається вивченою не в повній мірі. Ще більше наукової уваги потребує її складова – селянський повстанський рух 1917 – 1918 рр, тобто за Центральної Ради та Гетьманату, якій різного часу присвячували наукові праці П. Захарченко [3; 4; 5], Н. Земзюліна [6], Л. Новікова [7], С. Доровозюк [8], В. Лозовий [9; 10], В. Щербатюк [11; 12; 13] та ін. Тому дослідження селянського повстанського руху 1917 – 1921 рр. залишається **актуальним** й надалі.

Метою даного дослідження є висвітлення стану сучасної вітчизняної історіографії селянського повстанського руху за Центральної ради та Гетьманату в регіональному контексті з урахуванням його спільних ознак та нових сучасних теоретико-методологічних надбань. Реалізація мети передбачає вирішення таких **дослідницьких завдань**: з'ясувати стан наукової розробки теми; показати значення новітніх теоретико-методологічних засад дослідження у визначенні характерних рис селянського повстанського руху означеного часу та його провідних форм; на основі досліджень сучасних вітчизняних учених розкрити усталені риси та характерні особливості, які домінували у селянському повстанському русі 1917 – 1918 рр.; висвітлити пануючу в історіографії думку щодо найвищої точки розвитку селянського повстанського руху за Центральної ради та Гетьманату; показати наукову вагу краєзнавчих досліджень у сприянні вивчення теми; окреслити коло питань, які потребують подальшого наукового осмислення.

В процесі аналізу стану наукової розробки селянського повстанського руху 1917 – 1918 рр. привертає увагу дисертаційне дослідження Д. Кудінова

«Селянський рух у Наддніпрянській Україні в 1900 р. – лютому 1917 р.: історіографія» [14], де автор висвітлив класифікацію форм і методів боротьби селянства в історичній науці та вдало здійснив аналіз змісту селянських виступів у переддень Української революції 1917 – 1921 рр., що сприяло більш глибокому розумінню причин та самої боротьби селянства в роки означеної революції. У дослідженні «Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917 – 1921 рр.)» [15], В. Лозовий на основі архівних матеріалів узагальнив специфіку правосвідомості народних мас та процес її трансформації з початком революції та в ході її розгортання, визначив вплив правосвідомості селян України на зростання селянського повстанського руху.

Акцентуючи увагу в нашому дослідженні на висвітленні регіональних аспектів селянського повстанського руху за Центральної Ради та Гетьманату, в контексті зазначеної наукової проблеми В. Лозового, тему продовжує І. Еткіна в роботі «Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917 – 1921 рр.» [16]. На прикладі повстань селян Чернігівщини вона доводить, що регіональні особливості можна було чітко прослідкувати у перші роки революції, коли селянство активно підтримало Центральну Раду. Авторка переконує, що згодом селяни розчарувались у політичних режимах, що змінювались, адже вони не змогли задовольнити їхні вимоги. Доречним і справедливим тут є твердження В. Солдатенка: «... чим далі лідери українства зволікали з розв'язанням аграрного питання, тим більше трударі звертали свої погляди до РСДРП(б)» [17, 9], хоча вчений й зазначив, що серед селянства це відбувалось значно повільніше, ніж серед робітників.

Можемо говорити, що революційна стихія сколихнула сільські маси. До радикальних дій їх штовхали гасла конфіскації поміщицьких, монастирських, казенних земель і розподіл їх серед нужденного в землі сільського населення. В. Верстюк так охарактеризував тогочасну ситуацію в українському селі: «Село неначе потонуло в анархії перерозподілу...» [18, 75]. У більшості випадків організаторами безладдя в селах України виступали солдати, які

потрапили під вплив більшовицької пропаганди, масово залишали фронт і, повернувшись у село, здебільшого прихопивши з собою зброю, намагалися впроваджувати в життя своє бачення соціальної справедливості. Це підтверджують використані нами у монографії «Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія» [19, 261] періодичні видання південної Київщини, де ситуація в регіоні відтворювала процес розгортання селянської стихії по всій Україні. Так, Звенигородська повітова безпартійна газета «Звенигородська думка» товариства «Молодо-Україна» Київської губернії у двадцятому числі за 17 квітня 1918 р. повідомляла: «Прийшли з фронту “товаріші” большевики і почали, яко люде добре навчені на фронті “соціалізму” російськими чорносотенцями, проводити свою програму “Що моє, то моє і що твоє – то теж моє”», «...вони почали соціалізувати все народне добро і ділити між своєю компанією. Такі компанії позакладалися майже у кожному селі з 5–10 душ, які, озброївшись з ніг до голови гвинтівками, пістолями та бомбами, проводять досить вміло свої програми в життя... Анархія дійшла уже до найвищої точки... Уночі село не спить, бо йде стрілянина, товарищі голосно, напившись самогонки, б'ють в набат, скликають народ і баламутять його самими провокаційними чутками, діти та жінки перелякані плачуть – народ одичав...» [20].

Виступи проти приватного володіння на землю масово проявились на початку революції у Київській, Подільській та інших губерніях України. Так, 26 липня 1917 р. землевласник Берінгович повідомляв з Канівського повіту Київської губернії: «Селяни захопили два маєтки при селах Щербашенці і Гуті» [21, арк. 16]. Ширилася боротьба і за церковні та монастирські наділи.

Н. Миронець наводить підрахунки, що лише по Подільській губернії за вісім місяців 1917 р. відбулось 1 117 виступів селян [див.: 22]. Дослідниця Н. Земзюліна в дисертаційній роботі «Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографія проблеми)» справедливо підкреслила, що навесні та влітку 1917 р. виступи селян відбувались у мирних формах [23, 132]. Однак за твердженням І. Куташева уже в період липень–серпень 1917 р. «керуючись

постановами й резолюціями окремих повітових з'їздів і, особливо, низових рад і земельних комітетів, селяни приступили до планомірного захоплення поміщицьких маєтків, земель, реманенту, врожаю, угідь, лук, сінокосів, лісів тощо». Широкого розмаху цей рух набув у Волинській, Подільській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській, частково Чернігівській губерніях [24, 75]. Ми ж, відштовхуючись від архівних документів, схильні вважати, що вже восени 1917 р. селянським виступам вже був притаманний досить радикальний характер. Так, наприклад, 15 жовтня 1917 р. селяни с. Мокра Калигірка Звенигородського повіту Київської губернії на зібранні постановили убити місцевих поміщиків Савченка і Мединського, а їх землю поділити [21, арк. 73]. У тому ж повіті жовтня 1917 р. селяни здійснили погром поміщицького маєтку у с. Антоновка [21, арк. 57, 58] та ін.

У такій ситуації частина українського селянства, здебільше заможного, протягом весни–літа 1917 р. вдалось до організаційних дій щодо охорони громадського порядку. Водночас цей процес проходив під впливом національного і соціального чинників революції та їх поєднання. В Україні з'явилися численні ради селянських депутатів, кооперативні осередки, створювалися селянські спілки, відкривалися «Просвіти». Серед тогочасних громадських організацій і товариств селян України особливий інтерес викликає Вільне козацтво – громадська добровільна народна організація, яка досить скоро переросла у військові органи народної міліції і значною мірою сприяла не лише збереженню порядку у суспільстві, а й поширенню організованості селянського повстанського руху [25, 283]. Із середини 1990-х років кількість досліджень з проблематики Вільного козацтва значно зростає. Підсумовуючими дослідженнями наукової проблеми стали дисертаційні та монографічні дослідження В. Лободаєва [26; 27] та В. Бондаренка [28]. Увагу Вільному козацтву в контексті історії селянсько-повстанського руху на Правобережжі приділив О. Нестеров [29].

Значною мірою тему доповнюють регіональні дослідження, зокрема щодо обставин в яких відбулося виникнення перших загонів Вільного

козацтва, процесу організації вільнокозачого руху, у протидії більшовицькій агресії тощо. Щодо останнього В. Солдатенко справедливо відзначає що в цьому напрямку необхідні додаткові зусилля, передусім на регіонально-краєзнавчому зрізі [30, 13].

До спроби здійснити таку роботу вдався авторський колектив історико-краєзнавчого довідково-енциклопедичного видання «Край козацький» [31], рекомендованого до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України. Низка наукових статей книги тією чи іншою мірою розкривають діяльність Вільного козацтва на Київщині.

Дослідити вільнокозачий рух у південних регіонах України, зокрема, у Херсонській та Катеринославській губерніях, де він мав певні особливості й був представлений достатньо широко, взявся В. Бондаренко. Зокрема, привертає увагу його дослідження «Вільнокозацький рух на Півдні України (1917 – 1918 рр.)» [32] та деякі його публікації, де автор висвітлює відродження козацтва на Катеринославщині [33], розкриває історію Олександрійського куреня Вільного козацтва [34]. А у своїй докторській дисертації дослідник більш ширше розкрив вільнокозацький рух 1919 – 1993 рр., зокрема й на еміграції [див.: 35]. Вчені В. Лободаєв та Г. Савченко у статті «Діяльність загонів Вільного козацтва (лютий–квітень 1918 р.)» розкривають успішну боротьбу загонів Вільного козацтва з більшовицькими військами у повітах південної Київщини та північної Херсонщини [див.: 36]. До справи висвітлення історії вільнокозачого руху півдня України долучилися й представники молодшого покоління дослідників. Так, Є. Джумига здійснив наукову розвідку щодо історії вільнокозачого руху в Херсонській губернії [37].

Однак факти переконують у тому, що в час найбільшого піднесення і посилення організованості Вільного козацтва українські державні лідери не змогли скоординувати вільнокозачий рух і вдалися до нищення самої організації та інтересів, які відстоювали селянсько-козацькі верстви суспільства. В цілому варто підкреслити, що невирішеність аграрного

питання стало стимулюючим фактором у боротьбі селян. Згодом це стало одним із чинників розгортання масового протесту українських селян та його переростання в середині 1918 р. у селянську війну [див.: 12], а далі, в умовах більшовицької агресії 1919 – 1920 рр., трансформації останньої у повстансько-партизанський збройний спротив, який нині широко представлено в сучасній історіографії [38].

Не можна лишити осторонь й того факту, що сучасні дослідники одноставно доводять, що загони Вільного козацтва стали рушійною силою у Звенигородському збройного повстанні* літа 1918 р., а сама боротьба носила національно-визвольне спрямування [30, 245], зокрема проти присутності в Україні німецьких та австро-угорських військ. Щодо останнього, на наш погляд, влучно висловився Г. Пітик у дисертаційному дослідженні «Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркомів УСРР (квітень 1918–серпень 1919 рр.)»: «Селянство оголосило справжню війну австро-німецьким окупантам і гетьманському режиму, яка невдовзі охопила всю Україну» [39, 17, 19, 20].

Звенигородське збройне повстання сприяло розвитку громадянського суспільства, збагатило досвід селянства в його боротьбі з окупантами, мало великий вплив на народні маси і послужило подальшому наростанню боротьби з гетьманським правлінням [40, 52]. В цьому контексті П. Захарченко запевняє, що вже перші серйозні зіткнення селян із гетьманськими військами відбулися на Київщині в ході Звенигородського повстання біля с. Виноград Звенигородського повіту 20 липня 1918 р. [41]. Цей факт підтвердили сучасні науковці разом із членами організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України під час експедиційних пошуків [31, 36, 242]. А дослідник В. Сідак у праці «Національні спецслужби в період революції 1917 – 1921 рр. (невідомі сторінки історії)» на основі агентурних відомостей гетьманської контррозвідки і державної варти назвав Звенигородський і Таращанський повіти Київської губернії головними

* У радянській історіографії трактується як Звенигородсько-Таращанське повстання.

центрами зародження антигетьманського повстання в листопаді–грудні 1918 р. [див: 42].

В. Солдатенко, використовуючи багаті на фактологічний матеріал дослідження радянського часу, у праці «Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. Рік 1918» навів дані, що чисельність повстанців становила 80 тис., а страйкарів – понад 150 тис. осіб. Він переконує, що великого розмаху антигетьманські виступи набули на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині. Дослідник правомірно підкреслив, що наміри збройного повалення Гетьманату в учасників повстання виникли саме під час літніх 1918 р. повстань [30, 251].

Однак, твердження щодо значного впливу більшовиків на розвиток повстанського руху 1918 р., як в регіонах, так і в цілому в Україні, що його висловлюють В. Солдатенко [30, 246, 247] та Л. Новікова [7, 42], впевнено відхиляє П. Захарченко у праці «Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.)» [див.: 4]. В цьому ж контексті Ю. Котляр на прикладі південних регіонів України наголошує на психологічному неприйнятті селянством деспотичного характеру більшовицької влади, будь-якого насилля. Вчений підкреслив усвідомлення селянами своєї сили і наявність почуття незалежності. Дослідник переконливо запевнив, що поведінка селянина-власника виражалась у збереженні традицій пращурів-бунтарів, неприйнятті насаджених влад і в боротьбі за землю [43, 15]. Негативну оцінку щодо спроб більшовиків реалізувати комуністичну доктрину в українському селі наводить Я. Мотенко у дисертаційному дослідженні «Селянський рух на Харківщині (1917–1921 рр.)» [44]. В цьому ж контексті вдалі, як на наш погляд, роблять узагальнення щодо поглядів сучасних дослідників на антибільшовицький селянський повстанський рух та щодо самого антибільшовицького руху історик-архівіст Г. Іванущенко у праці «Повстанський рух 20-х – 30-х рр. XX ст. на Сумщині» [45] та доцент Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка О. Вовк у дослідженні «Сучасна

історіографія антибільшовицького селянського повстанського руху в Україні (кінець 10-х – початок 30-х років XX ст.) [46].

Окремі дослідники, визнаючи активність та широту селянських виступів у антигетьманському повстанні твердять, що справу повстання було здійснено лише тоді, коли за його безпосередню підготовку взявся впливовий офіційний орган легальної опозиції – Український Національний Союз (УНС). Про це йде мова в дисертації О. Бавика «Політична опозиція гетьманові П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.)» [47]. Такої ж думки дотримується і К. Петриченко у дослідженні «До питання про селянський повстанський рух у березні 1917 – серпні 1919 рр. у Київській губернії...». Вона зазначила, що справу антигетьманського збройного повстання до кінця довела Директорія – тимчасовий верховний орган, створений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на таємному засіданні УНС для керівництва повстанням [48, 220]. Чисельність же селянства в антигетьманському повстанні, за визначенням дослідниці Ж. Мини, сягала 250–300 тис. чоловік, і зокрема, під Києвом, на її думку, їх налічувалось від 50 до 60 тисяч [49, 10]. Тут безсумнівим є висновки В. Солдатенка та ряду інших вчених, що боротьба за повалення режиму П. Скоропадського та відновлення УНР цілком обґрунтовано вважається однією з найвищих точок розвитку Української революції, одним із переможних її рубежів [30, 341]. Однією з основних причин наростання селянського повстанського руху 1918 р. стало невирішеність земельного питання, що і призвело у кінцевому результаті до падіння Української Держави на чолі з П. Скоропадським. Це влучно відстежила у дисертаційному дослідженні «Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського» історик Г. Терела [50]. Щоправда інший дослідник – П. Гай-Нижник повалення гетьманської держави називає заколотом, а осередком заколоту – місто Білу Церкву. Однак для нас важливими є наведені ним дані про те, що до лав повстанців уже на другий день загального виступу (15 листопада) було мобілізовано і озброєно 30 тис. селян [51, 50]. Водночас автор зазначив, що велика армія повстанців, яка

забезпечила тріумфальний рух на Київ, розтанула з такою ж швидкістю, з якою утворилась. Дослідник справедливо пояснює це тим, що повстанці, переважна більшість яких становили селяни, поваливши гетьманський режим, поспішили додому, щоб ділити панську землю. І відбувалося це в умовах, коли Україна була оточена ворогами з усіх боків [50, 51]. Це свідчило про те, що при зростанні у 1917 – 1918 рр. національної свідомості селян, рівень її у більшості селянства був ще недостатній для розуміння політичної ситуації.

Вагому роль у дослідженні зазначеної та й інших тем історії України відіграють краєзнавчі дослідження. Ми вже неодноразово підкреслювали, що сьогодні краєзнавчий рух тісно поєднується з науковими дослідженнями. У цьому один з показників високого ступеня його розвитку, а окремі аспекти вітчизняної історії (у тому числі й селянсько-повстанський рух) можуть бути конкретизовані і найбільш повно досліджені лише в тісній співпраці з краєзнавчими пошуками на місцях [52, 169]. Про це йшлося на останньому з'їзді Національної спілки краєзнавців України, на цьому акцентував увагу й автор даної публікації ще 2004 р. у своєму виступі на III з'їзді спілки краєзнавців України, де була представлена ним загальна стратегія діяльності районних краєзнавчих осередків у процесі розвитку краєзнавчого руху в Україні [53, 74]. Як голова осередку «Витоки»^{*} Національної спілки краєзнавців України з досвіду запевняю щодо якості друкованої наукової продукції організації та її членів, яка завжди затверджувалась на Вчених радах відповідних навчальних та науково-дослідних закладів, зокрема Інституту історії України НАН України, Національної академії внутрішніх справ, Центру пам'яткознавства НАН України та Товариства охорони пам'яток історії та культури, Черкаського національного університету імені

^{*} Районний осередок Національної спілки краєзнавців України (НСК) в Лисянському районі Черкаської області, створений згідно резолюції Всеукраїнської науково-практичної конференції 4–5 вересня 1998 р., зареєстрований 15 липня 2009 р. Має власне періодичне видання, сайт в мережі Інтернет, стратегію розвитку. Діяльність поширена на території України. Нині співпрацює з організаціями та науковцями Польщі, Чехії, США. Визнаний одним з кращих районних осередків НСК України.

Б. Хмельницького та ін. Такий підхід домінує у всіх осередків НСК України і корегується останньою, адже, незважаючи на непросте фінансове становище як осередків, так самої НСК України, їх діяльність сьогодні є показником ренесансу історичного краєзнавства. Про це говорить нинішній голова спілки член-кореспондент Національної Академії Наук України, професор О. Реєнт, про це заявляв і колишній її керівник академік П. Тронько [54, 7], про це свідчить робота спілки.

Тому твердження окремих дослідників, що «краєзнавці “лаштують” історію під власні думки і наука набуває суто суб’єктивного характеру», до чого вдалися А. Рогозовська та І. Романюк у Сумському історико-архівному журналі, розглядаючи питання української історіографії з історії Поділля XIV – XV ст., зокрема щодо битви на Синіх Водах [55], є занадто сміливим і не виваженим. Визначаючи дати перших згадок населених пунктів Лисянщини, виділеної 1940 р. академіком І. Крип’якевичем в окремий історичний регіон за значенням в історії козацтва України [56], ми твердимо про вагоме значення висвітлення питання місця означеної битви для подій Лисянщини. Звертаючи увагу на дискусії щодо вірогідних місць битви, представлені в історіографії М. Грушевським, Н. Полонською-Василенко та О. Яблонівським, наводимо думку про одну з битв (можливо сутичку)* поблизу с. Виноград, де донині збереглася «Бакунова могила» – місце поховання знатного козака Бакуна, що загинув у боротьбі з монголо-татарами [31, 29, 251; 57, 94, 95; 58].

Щодо дослідження теми селянського повстанського руху 1917 – 1921 рр. краєзнавці спілки «Витоки» на основі значної кількості переказів старожилів та документів архівів дослідили постаті отаманів Квітковського, Степана Туза та Медвинське повстання. Також вдалося встановити обставини смерті Хрисанта Смоктія – брата Никодима Смоктія – ініціатора започаткування

* Автор підтримує думку про перемогу над монголо-татарами в ряді битв і лише одна з них могла бути заключною, а їх сукупність могла бути трансформована з часом в історіографії як єдина битва на Синіх Водах. Тому битва на теренах історичної Лисянщини могла входити до серії означених битв.

1917 р. перших загонів Вільного козацтва. Зокрема виявлено, що за антирадянську діяльність Хрисанта вислано до Архангельської області, де він трагічно загинув під час лісозаготівлі. Водночас уточнено час і місце початку Звенигородського повстання: ним стало давньоукраїнське чумацьке село Орли Лисянської волості Звенигородського повіту, а не Лисянка, як трактувалося раніше. Саме в Орлах 3 червня 1918 р. місцеві селяни розгромили перший каральний загін, що прибув у село. Також проведені дослідження щодо уточнення трактувань «Холодний Яр», «Холодноярська республіка», «Холодноярська повстанська організація» в контексті селянського повстанського руху доби Української революції 1917 – 1918 рр.

Можемо без перебільшень говорити, що краєзнавчі матеріали уточнюють і конкретизують маловідомі події, піднімають із забуття імена героїв, відкривають нові, неznані сторінки в історії Української революції 1917 – 1921 рр. Водночас принагідно зазначу, що у Дрогобицькому краєзнавчому збірнику 2015 р. опублікована праця дослідника з Харкова В. Резнікова «Селянський повстанський рух на Слобожанщині в період відновлення влади Центральної ради (лютий – квітень 1918 р.)» [59], у якому автор розкриває події й на землях Сумщини, де проводиться нині дана конференція. Тому комплексне застосування матеріалів краєзнавчих науково-пошукових експедицій, спеціальної наукової літератури та архівних документів в значній мірі сприяють об'єктивізму дослідження. Цьому, на наш погляд, сприяють й більш наукові нові підходи до дослідження історії зазначеного періоду, які, на переконання відомого сучасного українського історіографа Я. Калакури, притаманні сучасним новітнім дослідженням [60, 262].

Отже, підсумовуючи вище зазначене, можемо сформулювати наступні висновки та висловити окремі пропозиції:

- Стан дослідження селянського повстанського руху за Центральної ради та Гетьманату потребує подальшого його наукового осмислення.

- Визначенню вагомої ролі селянства та селянського повстанського руху в подіях доби Центральної Ради та Гетьманату сприяють нові підходи до дослідження історії зазначеного періоду, притаманні дослідженням сучасних вітчизняних вчених. Здійснені ними узагальнення на основі наукової методології, дали нам можливість виокремити в селянському повстанському русі за Центральної Ради та Гетьманату такі його провідні форми, як стихійно-протестний (1917 р.) та збройно-повстанський (1918 р.).
- Аналіз праць сучасних вітчизняних вчених у яких в тій чи іншій мірі йдеться про селянський повстанський рух 1917 – 1918 рр. переконує в тому, що, хоч 1918-го року йому були притаманні масовість і зростання організованості, все ж, домінантою залишалось земельне питання, зволікання вирішення якого українськими урядами сприяло проявам селянської стихійності та подальшому переважанню в русі соціального чинника над національним. Негативно впливала відсутність чіткого керівництва повстанськими масами, чисельність яких, зокрема, в антигетьманському повстанні сягала 250–300 тис. чоловік.
- В сучасній вітчизняній історіографії надзвичайно високо оцінюється селянський повстанський рух проти німецьких та австро-угорських військ в Україні, участь повсталих селян в антигетьманському повстанні. Боротьба за повалення режиму П. Скоропадського та відновлення УНР цілком обґрунтовано вважається в історіографії однією з найвищих точок розвитку селянського повстанського руху та Української революції 1917 – 1921 рр. в цілому.
- Значну допомогу дослідникам у наукових пошуках надає краєзнавча робота.
- Історіографічний аналіз селянського повстанського руху 1917 – 1918 рр. засвідчив, що не всі його сторони висвітлені з достатньою повнотою: глибшого дослідження потребує конкретизація впливу невирішеності аграрної політики українських урядів означеного часу на селянський

повстанський рух; залишаються прогалини у висвітленні селянського повстанського руху в різних регіонах України, фрагментарно розкрито долі учасників селянського повстанства тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Демартино А.П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. П. Демартино; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2015. – 260 с.
2. Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Резніков; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – 238 с.
3. Захарченко П.П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П.П. Захарченко. – К.: ЗАТ «Нічлава», 1997. – 188 с.
4. Захарченко П. Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.) / П. Захарченко. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 46 с.
5. Захарченко П.П. Селянсько-повстанський рух за доби Української Держави (квітень–грудень 1918 року): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / П.П. Захарченко; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 176 с.
6. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографічні проблеми): Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н.І. Земзюліна; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 208 с.
7. Новікова Л. Політичні методи боротьби уряду Української держави з повстанським рухом / Л. Новікова // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Вип. 87–88. – С. 39–43.
8. Дровозюк С. Селянський самосуд 1917 – 1930-х років як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) / С. Дровозюк // Проблеми історії України: факти судження, пошуки: міжвідомчий зб.

- наук. праць. – Вип. 10. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 284–293.
9. Лозовий В.С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917р. – квітень 1918 р.): монографія / В.С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М.І.», 2008. – 480 с.
10. Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період Гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік) / Віталій Лозовий // Студії з історії Української революції 1917 – 1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 406 с. – С. 184–196.
11. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в роки Української революції 1917 – 1921 років за матеріалами архівів України / В. Щербатюк // Голодомор 1932 – 1933 років: передумови, причини, наслідки (Пам'яті жертв голодоморів 1921 – 1922, 1932 – 1933, 1946 – 1947 рр. в Україні присвячується). Наукові читання: Зб. наук. праць. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 3–7.
12. Щербатюк В.М. Становлення Вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 р. – весна 1918 р.): сучасна історіографія проблеми / В.М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2010. – Вип. 182. – С. 45–54. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2010_182_10
13. Щербатюк В.М. Від соціальних протестів до вільнокозачого руху та масових повстань: боротьба селян України в 1917 – 1919 роках (сучасна вітчизняна історіографія проблеми) / В.М. Щербатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2010. – Вип. 103. – С. 52–56. – Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3023>
14. Кудінов Д.В. Селянський рух у Наддніпрянській Україні в 1900 р. – лютому 1917 р.: історіографія: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 /

- Д.В. Кудінов; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – 36 с.
15. Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917 – 1921 рр.) / В.С. Лозовий // Укр. істор. журн. – 2005. – № 6. – С. 88–94.
 16. Еткіна І. Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр. / І. Еткіна // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Гол. ред. Р.Я. Пиріг. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2012. – Вип. 7. – С. 148–162.
 17. Солдатенко В.Ф. Проблеми класово- і національно-політичних сил у концепції української революції / В.Ф. Солдатенко // Укр. істор. журн. – 1997. – № 5. – С. 3–14.
 18. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Укр. істор. журн., 1995. – № 2. – С. 65–78; № 5. – С. 79–89; № 6. – С. 66–79.
 19. Щербатюк В.М. Селянський повстанський рух в Україні 1917 – 1921 років: українська історіографія / В.М. Щербатюк. – К.: Наукова думка, 2012. – 528 с.
 20. Звенигородська думка. – 1918. – № 20, 17 квітня.
 21. Державний архів м. Києва (ДАМК). Ф. 292, спр. 31, 671 арк.
 22. Миронець Н.І. Революційний селянський рух на Поділлі напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень–жовтень 1917 р.): Дис... канд. іст. наук / Н.І. Миронець. – К., 1965. – 259 с.
 23. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917 – 1918 рр. (Історіографічні проблеми): Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н.І. Земзюліна; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 208 с.
 24. Куташев І.В. Селянський рух в Україні (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.В. Куташев; Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2002. – 236 с.

25. Щербатюк В.М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 років / В.М. Щербатюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 2. – С. 275–285. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2016_2_26
26. Лободаєв В.М. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Лободаєв; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 216 с.
27. Лободаєв В.М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. / В. Лободаєв. – К.: Темпора, 2010. – 672 с.
28. Бондаренко В.Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919–1993 рр.): монографія / В.Г. Бондаренко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – 598 с.
29. Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Нестеров; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
30. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки / В.Ф. Солдатенко. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
31. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини / [Щербатюк В., Беззубець О., Безрідна К. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2004. – 408 с.
32. Бондаренко В.Г. Вільнокозацький рух на Півдні України (1917–1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.Г. Бондаренко; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 245 с.
33. Бондаренко В.Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень–листопад 1917 р.) / В.Г. Бондаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XIX. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – С. 160–165.
34. Бондаренко В.Г. Олександрійський курінь Вільного козацтва / В.Г. Бондаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXV. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – С. 43–47.

35. Бондаренко В.Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919 – 1993 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.02 / В.Г. Бондаренко; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2016. – 40 с.
36. Лободаєв В., Савченко Г. Діяльність загонів Вільного козацтва (лютий–квітень 1918 р.) / В. Лободаєв, Г. Савченко // Воєнна історія. – 2008. – № 1. – С. 48–58.
37. Джумига Є. Історія вільнокозацького руху в Херсонській губернії (1917–1918 рр.) / Є. Джумига // Матеріали 2 Всеукраїнської наукової студентської конференції «Історична наука на початку ХХІ ст.: проблеми, минуле, сучасність, перспективи». – Херсон, 2007. – С. 113–117.
38. Щербатюк В.М. Антибільшовицький селянський повстанський рух в Україні 1920 р. в сучасній історіографії / В.М. Щербатюк // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2010. – Випуск 38. – С. 136 –148.
39. Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.А. Пітик; Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
40. Щербатюк В.М. Звенигородське збройне повстання / В.М. Щербатюк // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 43–53. – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/2_02_6.htm
41. Захарченко П. Звенигородсько-таращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення / П. Захарченко // Історія України. – 1998. – № 7, 8. – Лютий.
42. Сідак В. Національні спецслужби в період революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В. Сідак. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 320 с.
43. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 /

- Ю.В. Котляр; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2005. – 34 с.
44. Мотенко Я.В. Селянський рух в Харківській губернії (1917–1921 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я.В. Мотенко; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.
45. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. XX ст. на Сумщині. Т.1. / Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2011. – 340 с.
46. Вовк О. Сучасна історіографія антибільшовицького селянського повстанського руху в Україні (кінець 10-х – початок 30-х років XX ст.) / О. Вовк // Сумська старовина. – 2012. – № XXXVI–XXXVII. – С. 25–34.
47. Бавико О.Є. Політична опозиція гетьманатові П.Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Є. Бавико; НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса – К., 2007. – 187 с.
48. Петриченко К.В. До питання про селянський повстанський рух у березні 1917 – серпні 1919 рр. у Київській губернії: поняття, періодизація, типологія, причини та наслідки / К.В. Петриченко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XXI. – К., 2008. – С. 217–225.
49. Мина Ж.В. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): Автореф. дис.... канд. іст. наук: 20.02.22 / Ж.В. Мина; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2008. – 20 с.
50. Терела Г.В. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.В. Терела; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 18 с.
51. Гай-Нижник П.П. Налагодження державної служби в добу Української революції / П.П. Гай-Нижник // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на

- наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2008 р.). – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 37–90.
52. Щербатюк В. Пошукові експедиції як спосіб дослідження селянського повстанського руху доби Української революції 1917 – 1921 років (За результатами пошукових експедицій організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України) / В. Щербатюк // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – № 5. – С. 166–173. – Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3015>
53. Щербатюк В. Загальна стратегія діяльності районних краєзнавчих осередків у процесі розвитку краєзнавчого руху в Україні / В. Щербатюк // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 160 с. – С. 73–76.
54. Тронько П.Т. Національне краєзнавство незалежної України: досвід та перспективи / П.Т. Тронько // Краєзнавство. – 2006. – № 1/4. – С. 7–11.
55. Rogozovska A.V., Romanuk I.M. Історіографія історії середньовічного Поділля в контексті битви на Синіх Водах 1362 р. / А.В. Рогозовська, І.М. Романюк // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII – XIII. – С. 20–25.
56. Крип'якевич І.П. З минулого Шевченкової батьківщини / І.П. Крип'якевич // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету. – Львів, 1940. – С. 139–147
57. Шевченків край: історико-етнографічне дослідження / В. Щербатюк (кер. авт. кол.), О. Березовський, С. Верговський, М. Демчук, В. Довбня, В. Колесник, Т. Конончук, В. Костенко, О. Кузьминець, В. Мельниченко, Ю. Нестеренко, Р. Свирида, Л. Хойнацька, Т. Чухліб, Н.О. Щербак, Н.М. Щербак. – К.: Наук. думка, 2009. – 546 с.
58. Щербатюк В.М. Битва на Синіх Водах – незвідана сторінка в історії Лисянщини / В.М. Щербатюк // Всеукраїнська науково-практична

конференція «Лисянщина на рубежі тисячоліть: історія, сьогодення, перспективи розвитку. До 10-річчя незалежності України (14 жовтня 2000 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lysyanka.narod.ru/c2000_d.html. – Назва з екрана.

59. Резніков В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині в період відновлення влади Центральної ради (лютий – квітень 1918 р.) / В. Резніков // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2015. – Спец. вип. 2. – С. 60–66.
60. Калакура Я.С. Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографіях / Я.С. Калакура // Архіви України. – 2011. – № 2/3. – С. 262–274.